

KRZYSZTOF CZYŻEWSKI

Sacrum, fašizem, Eliade

*"O tem mi je z Mirceem težko govoriti ...
V njihovem taboru je več zaslepljenosti kot farse
in najbrž več dobre vere kot zlaganosti.
In vendar se, zaradi kakšne aberacije,
ne zaveda svoje strašne, divje pomote?"*

Mihail Sebastian, *Dnevnik* 1935–1944

1.

Nekoč, ko sem s skupino umetnikov in znanstvenikov iz različnih evropskih dežel popotoval skozi Romunijo, sem vprašal za Eliadeja, za prisotnost njegovih misli v deželi, ki se preraja po dolgi diktatorjevi vladavini. Na moje presenečenje je prišlo do ostre polemike med nizozemskim diplomatom v Romuniji, sedanjim evropskim aktivistom gibanja za človekove pravice, in znanstvenikom, ki živi v Bukarešti, ter v Amsterdamu živčim romunskim izseljenskim pisateljem. Starejši Nizozemec je ostro napadal Eliadejevo stališče v medvojnem obdobju, obsojal ga je zaradi nacionalizma in profašističnih nagnjenj. Mladi znanstvenik je vehementno ugovarjal in poudarjal, da zlasti danes, ko je tako pomembno, da se premaguje komunistično dediščino, pridobiva tradicija tega intelektualnega okolja poseben pomen, s katerim je bil pred vojno povezan Mircea Eliade. Pisatelj, verjetno med njimi še najhladnokrvnejši, pa je očital obema sogovornikoma površnost glede na dramatično zapletenost Eliadejevega stališča in stališč njegovih pristašev.

Omenjena polemika mi je dala veliko misliti. Vprašal sem za Eliadeja, pri čemer sem imel v mislih pisatelja in znanstvenika, ki je preučeval duhovni položaj sodobnega človeka, njegovo izkoreninjenost in iskanje poti za vrnitev k samemu sebi, k svoji identiteti, ne nazadnje k *sacrumu*. Saj je pisal o tem tudi v kontekstu romunske tradicije, zlasti v knjigi *Od Zalmoxisa do Džingiskana*. V odgovor sem poslušal razprave o nacionalizmu, fašizmu, antikomunizmu, verskem fundamentalizmu in desničarskih političnih strankah. Poleg tega je temperatura polemike dokazovala, da se te zadeve, o čemer sem se prepričal v času obiskov, ne v Romuniji ne v Evropi niso umirile.

Slutil sem, da je v tej zadevi več kot pa le brskanje po preteklosti nekega slavnega Romuna. Skrivala je zametke novega stališča, privlačnega za mlade evropske intelektualce in politike. Bila je kakor skušnjava in opozorilo hkrati, ki se ju je treba, tako sem mislil, čim hitreje zavesti. Zato sem se odločil, da bom šel po Eliadejevih sledeh, nadaljeval o njem pogovore z ljudmi, pregledoval njegove spomine in besedila o njem, poiskal asociacije med njegovim stališčem in sodobnim nazorskim kipenjem.

2.

Začel bom s tistim Nizozemcem, ki je tako brezobzirno in načelno napadel Eliadeja. Kot sem že omenil, je angažiran v gibanju za zaščito človekovih pravic. Pripada torej skupini zelo imenitnih ljudi, ki delujejo v takšnih inštitucijah, kot sta Amnesty International ali Helsinki Citizens Ensembly, in ki se pojavljajo povsod tam, kjer je demokracija ogrožena, kjer poteka vojna, posameznik pa je pod represijo. Ti ljudje se najraje sklicujejo na razsvetljenski nazor, ki sloni na racionalizmu, demokraciji, skupnem kodeksu človekovih pravic, na toleranci, svobodnem trgu. Ta nazor branijo, ker so prepričani, da je za ljudi optimalen. Nočejo ga spreminjati ne modernizirati, raje ga ohranjajo in širijo. Ker zagotavlja posamezniku svobodo, se je zdel zadosti odprt, da bi zajel vse razlike v stališčih, v tradiciji in stremljenjih. Medtem se je izkazalo, da ta stvar ni tako preprosta. Zmeraj močnejši pritisk zagovornikov različnih integritet in različnih vrednostnih sistemov, različnih regionalnih, nacionalnih in religioznih stremljenj povzroča, da po svoje statičen prosvetljenski nazor zmeraj teže sprejema vase nagibe in spremembe sodobne družbe. Vedno pogostejše se dogaja, da iz sebe meče, odriva v stran, izolira različne tendence in jim lepi negativne oznake "plemencev", "istovetnežev", nacionalistov, fundamentalistov, fašistov ...

Tako je tudi ta Nizozemec napadel in porinil v stran, na antievropsko margino, mladega znanstvenika iz Bukarešte. Tukaj ni šlo več za Eliadeja samega. Njegova "zadeva" je obelodanila za "prosvetljence" značilno nestrpnost in nemoč v odnosu do druge države, ki jim "kvari" delo. V tridesetih letih so Eliadejevi kritiki uporabljali shemo: če ni antimarksist, je fašist. Danes zna,

sicer iz drugih nazorskih stališč, vendar z enako lahkoto in shematično, tako etiketirati naš Evropejec. Zadostuje nekaj informacij, takšnih, kot so povezave Eliadeja z Legijo nadangela Mihaela ali njegova podpora Salazaru na Portugalskem, da bi se takoj, v paničnem strahu pred nevarnostjo, ki preži od narodnjakov, pojavila oznaka – fašist. Ali je to mogoče pojav zdravega obnašanja? Mogoče je tako treba? Nizozemec je bil zrel, izkušen človek z velikim srcem. Samo enkrat sem ga videl, srečavala pa sva se na različnih koncih Evrope, torej videl tako pobesnelega. On je vedel, kaj se je v 20. stoletju skrivalo za nacionalnimi ideologijami in kakšno ceno so ljudje plačevali za pristanek na ksenofobijo in netoleranco. Torej se je bolje izogniti tudi vrvi, če nas je pičila kača.

Le da to sploh ni prepričalo tega mladega, zdravo usmerjenega znanstvenika. On je imel svoje probleme in hrepenenja, ki so bila ne le v nasprotju s pogledi njegovega sogovornika, ampak so šla popolnoma mimo. In vendar nismo imeli opravka z zaslepljenim fanatikom. Kljub vsemu v svetu državljana Evropske unije najbrž res ni bilo prostora za nemirnega Romuna, ki je iskal svojo istovetnost v devastiranem postkomunističnem pejsazu.

Vprašanje je bistveno že zato, ker se je zdelo, da raste stališče mladega znanstvenika, vsaj tako sem takrat to občutil, iz avtentične potrebe, da najde lasten prostor v življenju, in iz lakote po duhovnih vrednotah. V njem ni bilo nobenega sovraštva do tujcev ali kakšnih drugih oznak fanatizma. In vendar nisva našla skupnega jezika, oziroma takega načina ali modrosti, da bi ostal z nami ob skupni evropski kavarniški mizi, kjer je v sedmograškem Sibiju stregel Cigan. Odšel je, ne da bi ga razumeli, porinjen na rob. Ali bo prav zato, ko ga bomo enkrat pozneje srečali, predstavljal znatno radikalnejši nazor?

3.

Podobne misli so me vznemirjale v času bivanja v povojnem Sarajevu. Moji tamkajšnji prijatelji izhajajo iz krogov kozmopolitske inteligence, ki se bori za eno Bosno različnih kultur. Sestavljajo skupno fronto z mnogimi evropskimi prosvetlenskimi okolji, ki so se v času vojne angažirala na njihovi strani in jim nudila različno pomoč. Naključje je hotelo, da sem na Titovi ulici srečal znanko, Muslimanko iz Augustova, ki je takrat študirala v Sarajevu. Zahvaljujoč nji, sem nekajkrat obiskal muslimanski center kulture na Baščaršiji in spoznal njegove stalne obiskovalce. Tam je bilo zmeraj mnogo zanimivih mladih ljudi, ki so jih povezovalle njihove skupne stvari, udeleževali so se molitev, predavanj iz korana, gledaliških skušenj, vaj iz klasične in folklorne glasbe, avtorskih srečanj ... To je bilo najbolj življenjsko utripajoče središče v bosenski prestolnici. Drugi moji znanci niso tja nikoli zahajali, tega kraja so se bali.

Zavedel sem se, kakšen prepad deli v Sarajevu "prosvetljence" od "fundamentalistov", ker so tu tako imenovali vse tiste, ki so si izbrali drugačen model

življenja od kozmopolitskega. Ta prepad se je zdel znatno globlji in je imel najbrž bolj bistvene posledice za prihodnost kot prepad, ki deli Srbe, Hrvate in Muslimane. Mladi ljudje, ki sem jih spoznal, še niso bili kaki fundamentalisti. Bili so odprti do sveta, v njih je bila moč, značilna za tiste, ki so na začetku poti. Muči me vprašanje, ali bo Sarajevo prihodnosti skupno mesto za njih in za moje prijatelje? To je vprašanje ne le za Sarajevo, temveč ravno tako za Evropo.

4.

Znanstvenik iz Bukarešte me je malo spominjal na mlade Muslimane iz Sarajeva. Mislim tudi, da bi se odlično znašel v okolju poljske mlade desnice. Toliko bolj, ker je svoj čas krakovska "Frona", očitno zelo zainteresirana za to vprašanje, objavila obširno gradivo o Legiji nadangela Mihaela in izdala knjigo o njihovi zgodovini.

Ko sem se pozneje pogovarjal z njim, sem se prepričal, kako zelo je bil navdušen nad avtorjem knjige *Sacrum, mit in zgodovina*. Ni videl nobenega razhajanja med delom in življenjsko usodo Eliadeja, ki je v mladosti priznaval legionarsko gibanje in je služil njegovi ideji, po svoji smrti pa je vse tiste, ki so od njega še vedno pričakovali pokore za mladostne grehe, pustil na cedilu brez tega zadoščenja. In vendar je pomenila prav tista tradicija Legije, skrivnostna in prepovedana, ki je bila v Romuniji desetletja tabuizirana tema, eno od sestavin kulture celovitosti Eliadeja in je odločala o njegovi atraktivnosti za intelektualca, ki je iskal duhovno avtoriteto.

Prelomna izkušnja za znanstvenika iz Bukarešte je bila pot v Sighet v severno Romunijo, kjer so imeli nekoč po ječah "politične" zapornike, med njimi člane Železne garde, militantne formacije, ki je nastala ob Legiji na začetku tridesetih let. Prej se je udeleževal različnih evropskih srečanj, mladinskih shodov, naučil se je angleščine, pristajal na gesla konstitutivne demokracije, evropske integracije, zaščito človekovih pravic. Le da zanj to ni bilo dovolj, diskusije v tem okolju pa so se mu zdele dolgočasne. Njegov sposoben, kritični um, njegove aspiracije, ki so presežale čisto željo po karieri, njegove duhovne potrebe – vse to ni našlo zadostitve pri "prosvetljencih". Ampak v Sighetu, kjer je bil nekoč zapor, ki je slovel po krutosti, kjer so potem odprli muzej totalitarizma, kjer so vsako leto junija poslušali predavanja o zločinah komunističnega režima, prav tam je srečal strastne sogovornike. Tako je našel to, kar je intuitivno iskal: moč, značilno za začetek poti; zadevo, v katero lahko vloži svoj intelekt in dušo; nazor, ki je zakoreninjen v narodni tradiciji, ki mu je blizu.

5.

Verjetno je nekaj takega iskal Mircea Eliade, ko je vstopal v odraslo življenje dvajsetih let našega stoletja. V času, ko je Corneliju Zelea Codreanu ustanavljal

Legijo nadangela Mihaela (1927), je končal študij filozofije in je odpotoval za nekaj let v Indijo (1928). Po prihodu je nadaljeval študij ritualnih tehnik Vzhoda, hkrati pa se je, vsako leto bolj, angažiral pri sodelovanju s Codreanujem in njegovimi legionarji.

Kaj je bilo tako izjemnega v legionarskem gibanju, da je privlačilo take osebnosti, kot sta Emil Cioran ali Mircea Eliade? V spominih¹ se Eliade tako spominja svojega bivanja v internacijskem taborišču v sedmograškem mestu Miercurea Ciuc, kamor je prišel leta 1938 z valom represalij zoper pristaše Legije: "Skupna večerna molitev se je končala z mogočnim 'Bog je z nami', ki ga je pelo 300 glasov. V zadnjem nadstropju je bil prostor za 'neprekinjeno molitev'." "Podnevi in ponoči je kakšen od jetnikov eno uro molil ali bral sveto pismo, prekinjal je le, če ga je kdo prišel zamenjat. /.../ Redkokdaj v zgodovini zgodnjega krščanstva so bili post, molitev in slepa vera v božjo nadmoč plačani s takšno krvno ceno."

K temu prištejmo še karizmo Codreanuja, njegovo brezmejno žrtvovanje za zadevo, njegovo stališče pasivnega odpora kot odgovor na kruta ravnanja in mučenje, končno njegovo mučniško smrt (ubili so ga skupaj z nekaj jetniki leta 1939 med domnevnim pobegom). Dodajmo še situacijski kontekst takratnega časa, grožnjo boljševizma, teror, ki ga je uvedel kralj Karol II., ki je po Eliadeju predstavljal vse, kar naj bi se dogodilo sedem ali osem let pozneje, ko so Sovjeti zasedli Romunijo, vse množične eksekucije, demoralizacijo in korumpiranost duhovščine, širjenje sekularizacije (Ali je pozneje Eliade videl, da je režim Ceausescuja od šestdesetih let naprej na skrit način prevzemal vse elemente legionarske tradicije, kot so na primer kult voditelja, narodna revolucija, sovražni odnos do demokracije in liberalizma?) ...

Eliade bi se lahko izognil internaciji s podpisom deklaracije, s katero bi se odrekel povezavi z Legijo. "Preprosto, ni mi šlo v glavo," je pisal, "da bi se odrekel svoji generaciji, ko je divjal teror in ko so preganjali in uničevali nedolžne ljudi."

Mislím, da Eliade ni podpisal deklaracije ne le zaradi generacijske solidarnosti in notranje poštenosti. Legionarsko gibanje mu je bilo idejno blizu. Njegov primer se razlikuje od drže navadnih oportunistov, ki so si dnevno dovoljevali fascinacijo z "novo silo", kot na primer neki Micescu, o katerem Mihail Sebastian piše v *Dnevniku*, da je v intervjuju govoril o svojem demokratičnem prepričanju, drugi dan pa je postal antisemit in pristaš diktatorske "nacionalne revolucije". Predvsem pa se je primer Eliadeja diametralno razlikoval od primera Ciorana, za katerega je bila poroka z legionarji le njegova kratka epizoda, sovpadajoča z nazorom porogljivega nihilizma. Cioran [Pogovori s Cioranom] se v pogovoru s Francois Bondy spominja: "V tem času sem sam na sebi izkusil, kako brez trohice prepričanja lahko podležeš določeni fascinaciji. /.../ Podobno kot se govori o raku, da ni določena bolezen, ampak skupek bolezni, tako je bila tudi Železna garda skupek gibanj, bolj kot stranka je bila blazna sekta."

¹ Napoved ekvinokcija. Spomini, 1. del (1907–1937). Glej tudi Šentjanžovo žetev v Spominih, 2. del (1939–1960).

Tega Eliade ne bi rekel. "Zmeraj sem verjel v primat duha. Verjamem v svobodo, osebnost in ljubezen. Zato verjamem v zmago legionarskega gibanja ..., " je zapisal leta 1937 izpoved svojega prijatelja Mihail Sebastian.

6.

Vrnimo se še enkrat v čase, ko se je mladi Eliade odpravljal na svoje popotovanje na Vzhod, v Indijo. Praktično bi lahko od tega trenutka dalje vse do konca življenja ostal v svetu univerzalnih vrednot, se poglobljal v skrivnosti poznavanja religij in jih približeval ljudem po vsem svetu. Vendar se je, ko se je vrnil, poleg pisanja disertacije o tehnikah joge in potem ustvarjanja romana o ljubezni in duhovnih razodetjih zavzemal za nacionalno dejavnost, za svoje "biti Romun". Za mladega znanstvenika Eliadeja iz Bukarešte je bilo ravno to odločilno, imeti kot državljani sodobne Romunije svojo tradicijo, na katero se lahko sklicuje. V pogovoru je stalno poudarjal pomen prepoznavne, odrešilne in kultivirane "romunskosti".

Leta 1937 je Eliade v vprašalniku *Zakaj verjamem v zmago legionarskega gibanja* napisal: "Ali lahko romunski narod dokonča svoje življenje, uničen s sifilisom, osvojen z Židi in raztrgan od tujcev ..." Torej naj bi bilo tako videti tisto "biti Romun", kar je zanesljivo v sorodu z antisemitizmom, s podporo fašizmu v Italiji in Nemčiji ter s ksenofobijo?

Predstavljajmo si, da je zgoraj navedena izjava, kot tudi veliko drugih v podobnem slogu iz istega obdobja, plod zaslepljenosti mladega Eliadeja. O "bistvu rumunskosti" se je izpovedoval tudi v drugem duhu in se je skliceval na spise propagatorjev romunskega preporoda iz 19. stoletja. V skladu s to tradicijo je "biti Romun" pomenilo pripadnost svetu univerzalnih vrednot, je bilo žlahtna oblika "nadpolitičnega" nacionalizma, ki so ga trivializirale politične stranke iz 20. stoletja.

Eliade je menil, da bi morali biti mladi Romuni, ki iščejo svojo identiteto, ne samo popotniki k večnemu univerzumu, ampak tudi popotniki, ki imajo hkrati prostor, kamor se lahko vrnejo. Poudarjal je svojo navezanost na Uliksesov mit, ki je krenil od doma, da bi spoznal svet, in čigar potovanje je bilo obenem ukrojeno za celo življenje vračanja v domovino, k samemu sebi. Zavedal se je, da romunski dom stoji na slabih temeljih, da mu manjkajo univerzalne razsežnosti. Zato je tako zavzeto hotel "biti Romun". V spominih je tako določil nalogo svoje generacije: "V nasprotju z večino mladih nisem menil, da bi imela moja generacija pred sabo kakšen politični cilj. /.../ Pred nami so bile izključno kulturne naloge. Morali smo odgovoriti na eno vprašanje: Ali si lahko privoščimo, oziroma ne, ustvarjanje višje kulture, ali smo morda obsojeni na to, da bi obtičali – kot do leta 1916 – v kulturi provincialnega tipa, ki so jo občasno razsvetljevali meteorji osamljenih genijev, kot so bili Eminescu, Hasdeu, Iorgi?"

V različnih Eliadejevih zapiskih iz raznih življenjskih obdobj je stalno razvidna skrb, da bi se romunska kultura morala dvigniti iz zaostalosti, da bi premagala "neošovinistično provincialnost", da bi pridobila univerzalno razsežnost. Vendar se je zavedal, da za dosego tega ni dovolj napisati knjigo *Od*

Zalmoxisa do Džingiskana, v kateri na osnovi ljudske kulture poskuša rekonstruirati verovanja in mitologijo Dakov, prav tako ni dovolj delovati v avantgardni skupini umetnikov in mislecev Criterion, ki je oprta na najnovejše idejne in umetniške smernice v Evropi, kot so freudizem ali dadaizem. Da bi dosegel to, na kar je mislil, je bilo treba izvesti duhovno revolucijo. Natanko to pa je tudi hotel doseči Corneliju Codreanu, ko je osnoval Legijo. "Zelo pogosto je ponavljal," je zapisal Eliade v spominih, "da ga ne zanima oblast, ampak ustvarjanje 'novega človeka'." Legionarsko gibanje je imelo zgradbo in pozvanost mistične sekte, ne pa političnega gibanja. Najvišji cilj gibanja ni bilo niti individualno odrešenje z mučeništvom, ampak da narod "vstane od mrtvih" ... Obnašanje nekaj tisoč Romunov v letih 1938–1939, bodisi preganjanih bodisi svobodnih, v zaporih in taboriščih, je bilo edino dejstvo, ki je v veliki meri negiralo obrabljeno čvekanje o nevernosti romunskega naroda (edinega, kot so nam neprestano zatrjevali, ki ni dal svetnikov).

To je razlog, zakaj je bilo legionarsko gibanje tako idejno blizu Eliadeju. Vpisovalo se je v njegovo stremljenje k *sacrumu*, k duhovni spremembi človeka in naroda. Kot je zapisal na drugem mestu spominov, je bilo "edino romunsko politično gibanje, ki je resno sprejemalo krščanstvo in Cerkev". Spričo tega "resno" so bile take zadeve, kot demokracija, človekove pravice, nacionalne manjšine, drugovrstnega pomena. Moj sogovornik iz Bukarešte je celo trdil, da so to samo abstrakcije, ki se ne dotikajo bistva "romunskega problema".

Je res tako, da se ali "resno sprejema" krščanstvo (ali islam ali judaizem) ali gradi demokratično družbo?

7.

Romunski pisatelj iz Amsterdama se je trudil, da mi pojasni, zakaj ko sprašujem za Eliadeja, za iskanje *sacruma*, za identiteto, za "biti Romun", neizogibno priključem demone nacionalizma, fašizma, fundamentalizma. Ravno on mi je priporočil, naj preberem besedilo drugega romunskega izseljenca, Normana Manea, z naslovom *Felix culpa*.

V tem, kar je govoril mladi znanstvenik iz Bukarešte, so bili zločini legionarjev komaj zaznavni, potisnjeni v ozadje z množico žrtev preganjanja Legije. Zabrisali so se taki dogodki, kot so umor, ki ga je izvedel Codreanu na prefekturi policije v Jassah, umor premierja Ionija Doceja, ki so ga izvedli legionarji leta 1933, ali umor drugega premierja in brezobzirnega nasprotnika Železne garde Armanda Calinescuja septembra 1939. Septembra 1940, ko se je kralj Karol odpovedal prestolu in ko je oblast prevzel general Ion Antonescu, je nastala nacionalno-legionarska vlada, katere podpredsednik je postal Horia Sima, novi voditelj Železne garde. Junija leta 1941 so legionarji izvedli neuspešen poskus upora, ki ga je po nekaj dneh zadušil Antonescu. Obdobje, ko je Železna garda sovladala z državo, in to je trajalo samo nekaj mesecev, je čas maščevanja in množičnih umorov.

Znanstvenik iz Bukarešte ne omenja teh dogodkov niti z eno besedo. Medtem ko piše o njih v spominih Eliade sam, takratni romunski diplomat, od leta 1940 v Londonu, potem pa v Lizboni. Obsoja voditelje Legije, "ki so uničili smisel 'mere mučenja in krvavih žrtev' z ukazom, da se izvede grozne umore 30. novembra 1940, ko so bili med drugim ubiti N. Iorga in V. Madgearu". Toda tudi ta tragedija sestavlja usodo Romunov, nesrečnega naroda, ki mu ni bila dana možnost, da zaščiti čistost te zadnje izmed njegovih nešteti žrtev. Niti z eno besedo Eliade ne omenja zločinov, katerih žrtve so bili Judje, in sicer groznih umorov v bukareštanski klavnici Straulesti januarja 1941, kjer so žrtve s pripetimi lističi "košerno meso" obesili po kavljih ob spremljanju himen, ki so jih peli rablji.

Zanimiv je ta Eliadejev komentar k poročilu o morilski novembrski noči – vsebuje sprijaznjenost z usodo, ki se je ne da spremeniti, tarnanje nad nesrečo naroda, ki se mora stalno žrtvovati, ni pa v njem kritične refleksije nad vzrokom tega, kar se je zgodilo, nad dejstvom, da je to moralo biti posledica določenih smernic, ki so bile prisotne v ideologiji in dejavnostih Legije že veliko prej. Eliade niti tukaj niti v drugih spisih ne izvaja take vivisekcije. Namesto njega je to naredil Norman Manea. Z obširnimi citati, posebej iz Eliadejeve publicistike medvojnega obdobja, prikazuje njegovo vpletnost v nacionalistično ideologijo, ki so ji s svojimi priimki dajali pečat Mussolini, Salazar in njegov profesor ter hkrati mojster Nae Ionescu.

V razmišljanju Manea se mi je zdela zanimiva ena stvar: edino, kar zahteva od Eliadeja, je pokora. "Bilo bi radostno presenečenje, če bi Eliade v poznejših avtobiografskih spisih hotel zapustiti svoje prejšnje pozicije, poudariti na ta ali oni način svojo zadržanost do totalitarne ideologije." Medtem ko malo prej piše takole: "Eliade ni mogel, seveda, predvideti strašnih posledic svojih naziranj."

Priznam, da je to, kar bi predvsem pričakoval od človeka formata avtorja knjige *Sacrum, mit, zgodovina*, ravno sposobnost razumevanja prihodnjih posledic lastnih nazorov. To je načelno vprašanje v zadevi Eliadeja, ki mi ne da miru. Na to sem mislil stalno med pogovorom z mladim znanstvenikom iz Bukarešte in mu globoko gledal v oči. Kako je to mogoče, da človek, za katerega je krščanska vera najvišje dobro, ki je predan iskanju duhovnih vrednot v tem svetu, stopi na pot drastičnega izneverjanja tem vrednotam, ne da bi to videl? Kje poteka ta nevidna meja, za katero izgublja človek trezno presojo resničnosti, svoje ideale in se pogrezne v somrak lažnih ideologij? "Zaradi kakšne aberacije se ne zavedajo, da so se strašno, divje zmotili?"

Saj vendar ni bilo vse, kar se je v tej tragični dobi zgodilo, za Eliadeja presenečenje. V svojih spominih opisuje tak dogodek: njegov prijatelj, pisatelj judovskega porekla Mihail Sebastian je prišel k njemu nekega dne, potrj zaradi uvoda, ki ga je na njegovo prošnjo napisal k njegovi knjigi njun skupni mojster, profesor Nae Ionescu. "Če otroci Siona trpijo," je pisal Ionescu, "to pomeni, da tako mora biti." Zdelo se je, da v svojem prispevku poskuša dokazati tezo, da ima antisemitizem versko podlago. Eliade je začel polemiko s profesorjem v tisku

(samo glede teoloških vprašanj). Kakšnega pomena pa je bilo to sploh spriči dejstva, da je bil Ionescu glavni ideolog legionarjev in da so vsako njegovo mnenje sprejemali kot prerokbo. Ni težko najti niti tega, kar povezuje ta dogodek z valom umorov z antisemitskim ozadjem v obdobju, ko je Železna garda prišla na oblast. Podobnih signalov se da v Eliadejevem življenju najti še veliko več.

Strinjam se z Normanom Maneom, ko trdi, da bi imela Eliadejeva pokora velik pomen za prihodnje generacije. Saj sem imel pred sabo sogovornika, ki bi ga lahko "mojstrovo molčanje" vodilo na stranske tire. Ali ne bi bilo vendar ravno tako pomembno, da se vsem nam, posebej pa intelektualcem, vcepi prepričanje, da je mogoče, celo treba zahtevati od sebe in od drugih predvidevanja posledic svojih lastnih nazorov?

8.

Kako se lahko v taki državi, kot je bila Romunija v tridesetih in štiridesetih letih, obranimo pred "ideološko izprijenostjo"? Kako se v Evropi 20. stoletja, ki jo je prizadela bolezen izkoreninjenja, kot je to preroško napovedala Simone Weil, obranimo pred "nosorožizacijo"? Kako je to uspelo avtorju tega termina, Eugeneju Ionescu, ki je vendar živel v teh mračnih časih v Bukarešti? Njegov *Nosorog* je alegorična farsa o rojstvu fanatizma, ki postaja "ideološka izprijenost". Ohranilo se je neko zgovorno Ionescovo besedilo, ki registrira vzdušje Bukarešte iz tistih let: "Univerzitetni profesorji, študentje, intelektualci so se spreminjali v nacist. /.../ Občasno je eden od naših prijateljev dejal: 'Seveda se sploh ne strinjam z njimi, toda v nekaterih točkah, na primer glede Judov, moram priznati ...' In to je bilo simptomatično. Tri tedne kasneje je bil ta isti človek že nacist. Padel je v kolesje, sprejemal je vse, postajal je nosorog."

Ta presunljivost in trezna zadržanost sta Ionesca veliko stali. Mihail Sebastian opisuje njuno srečanje kmalu po bukareštanskih umorih, ko njegov prijatelj ni mogel pomiriti svoje vesti in je pijan ponavljal zgodbo o židovskem poreklu svoje matere ravno takrat, ko so jih drugi poskušali zatajiti, ravno takrat, ko je bila tako pomembna vsaj najmanjša gesta solidarnosti s Sebastianom in drugimi žrtvami zločinov, ki so jih vsi zapustili. Torej ne samo treznost pogleda, ampak tudi empatija, vest in končno skoraj določena fizična nesposobnost za celo najmanjši stik z "izprijeno ideologijo": "Ne morem! Ne morem," je ponavljal s "fizičnim obupom" in bežal iz kavarne, kjer so po radiu predvajali Hitlerjev govor.

Kaj pa Cioran? Čeprav nihilist in skeptik, ni bil popolnoma odporen. Legija nadangela Mihaela je bila zanj vabljiva. "Užival sem v pretiravanju," je priznal, ko se je spominjal svoje mladosti v pogovoru z Leo Vergine, "privil bi se k čemur koli, samo da bi bilo čezmerno, tudi h kakšni bolni verski sekti." In se je na svoj način privil, površinsko in za kratek čas, k tej organizaciji, ki je bila – po njegovih besedah – "mešanica fašizma, mistike in pravoslavnega verskega fanatizma". Kako se je branil? S smehom. V istem pogovoru se spominja

predavanj legionarskega filozofa, ki jih je poslušal s kolegi s študija: "Vsakič ko je vrgel kakšno svojo misel, sem se smejal kot norec. V nekem trenutku je rekel: 'Naša država je ogrožena, zato se bomo vsi žrtvovali zanjo.' Takrat so vsi vstali – razen mene. Sedel sem kar naprej in se zvijal od smeha." Potem je bežal, neki ljudje so tekli za njim, policija ga je branila, moral se je skrivati. Bal se je. "Takrat se je v vse to vmešal psihološki dejavnik: bal sem se tako zelo, da sem se začel zanimati za to skupino, in ker se je borila proti osebi, ki sem jo sovražil najbolj na svetu, to je proti kralju, mi je postala simpatična." Kako se je rešil? Odpotoval je v Pariz, da bi pisal doktorat. Od takrat je praktično pretrgal vse stike z Romunijo.

Tisti, ki se je resnično boril z "ideološko izprijenostjo" v turobnem času "divjanja in uničevanja", je bil fizično slab in plah Joseph Hechter, ki ga poznamo pod literarnim psevdonimom Mihail Sebastian. Isti, ki je opazoval poljske begunce v Bukarešti septembra 1939 in jim je zavidal, ker so "iz požara rešili vsaj življenje". Isti, ki je ohranil nezlomljivo držo pod oblastjo spremenjajočih se diktatur v Romuniji kar do konca, do svoje tragične smrti leta 1945 (povozil ga je avto, ko je šel v službo). Imel je odprto srce za svoje prijatelje: Eliadeja, Ionesca in Ciorana. Prijateljstvo mu je, kot kaže, pomenilo več kot politične in ideološke razmere. "Ali bom izgubil Mircea zaradi tako nepomembnega razloga," se je spraševal v svojem *Dnevniku* leta 1936, ko je zvedel, da njegov prijatelj objavlja v antisemitskem časopisu *Vremea*. Petindvajsetega septembra 1939, ko so po umoru premierja Calinescuja divjala preganjanja simpatizerjev Železne garde, je prišel na obisk k Eliadeju in njegovi ženi, ker je vedel, "da sedaj nihče nima poguma, da bi ju obiskoval". Svojo identiteto "dunajskega Juda" je določal kratko: "Nisem privrženec, ampak večni disident. Zaupam samo posamezniku ..." Njegova prijateljstva in ljubezni so ga obsodili na osamljenost, ki jo je znal obvladati.

Iz njegovega *Dnevnika* si bom zapomnil drobno epizodo, ki pomaga odgovoriti na vprašanje, od kod je v tem človeku taka odpornost proti "nosorožizaciji" in vztrajanje v boju, v katerem je podleglo tako veliko njegovih prijateljev in znancev. Zadeva, ki se zdi popolnoma nepomembna, nuja, da obleče v službo uniformo, ki je bila v časih "kraljevske diktature" obvezna, je povzročala pri Sebastianu take očitke vesti, da se je počutil "prikrajšanega za pravico, da napiše besedo jaz s takim občutkom lastnega dostojanstva in zmernega ponosa, brez katerih njena uporaba postane neutemeljena". Zdelo se mu je, da ta uniforma razveljavlja vso moralno vrednost njegovih premišljevanj, čustev in knjig. "Sem pisatelj, ki je nosil livrejo."

Ce se je Sebastian tako neusmiljeno bojeval sam s sabo v tako nedolžni zadevi, kot je bila uniforma v službi, ali si potem lahko predstavljamo, da bi privolil vsaj v najmanjši meri na prisilo nad posameznikom, v fanatizem? Prej bi moral uničiti samega sebe. Nihče ni imel takega mandata za pogovor z Mirceem Eliadejem, v katerem bi slišal resnico o svojih neoprostljivih kompromisih.

9.

Po pogovoru z mladim znanstvenikom sem se še dolgo ponoči potepal po ulicah Bukarešte. Najbrž se ne bom nikoli več znebil sence te januarske noči leta 1941, ko so prebujene beštije, ki tičijo v človeški naravi, sprostile tukaj resnično orgijo zločina, eno od najgrozovitejših mrakob med mrakobami v tem stoletju.

Sedaj se je zdelo mesto popolnoma normalno. Čeprav se je preteklost še oglašala. Potem ko je založba Humanitas objavila Sebastianov *Dnevnik 1935–1944*, polemike še niso potihle. Nekateri so poskušali spodbijati njegovo pristnost, pritoževali so se nad pretiravanjem avtorja, nad "izraelsko" kampanjo proti Eliadeju. Za druge pa je bil duhovni pretres, ki jim je odprl oči na zadeve, ki se jih je doslej prikrivalo z molkom in jih potiskalo v podzavest. Norman Manea je pisal o literarnih vrednotah Sebastianove knjige in jo je primerjal z *Dnevnikom* Victorja Klempererja iz let 1933–1945 ter je izražal upanje, da bo njena objava povzročila prav tako pogumno in temeljito razpravo o temnih straneh zgodovine Romunije, kot se je to zgodilo v Nemčiji. To pa je povzročilo naslednji val diskusij in napadov na v New Yorku živečega izseljenca, ki je mazal narodne svetinje ... Res je, Bukarešta je bila normalno evropsko mesto konca 20. stoletja. Spominjala je na to mesto iz Sebastianovega opisa z datumom 2. septembra leta 1939: "... razsvetljeno, polno življenja in ljudi, s polnimi restavracijami, prometnimi ulicami, Bukarešta, ki jo je zanimalo to, kar se dogaja, kaj še da bi podlegala paniki."

Naslednjega dne je nizozemski diplomat, ki je bil tukaj zelo priljubljen, v spremstvu skupine članov nevladnih organizacij diskutiral o novih pobudah v prid gradnje demokratične družbe. Pisatelj iz Amsterdama se je menil glede začetka novega ciklusa svojih predavanj na tukajšnji univerzi. Edino mladi znanstvenik se nikoli več ni pojavil v naši družbi ...

Jaz pa sem ostal s svežnjem vprašanj, ki me bodo še dolgo vznemirjala. Zakaj se misel svobodnega človeka s tako lahkoto in tako neopazno prelevi v ideologijo zaslužnjene družbe, volja po duhovni spremembi pa v nasilje do tujcev? Zakaj najvišje, krščanske vrednote, medtem ko jih "resno" sprejemamo, zapuščamo zaradi višjih vrednot, kot so dobro naroda ali mogočna država? Na kakšen način se "prepričani" konzervativni intelektualci preoblikujejo v desničarskega fanatika, podobno kot se "napredujoči" humanist spremeni v "primitivnega, agresivnega komunista" (Manea)? Zakaj je v tej stari Evropi tako težko zgraditi most med tem, kar je duhovno, in tem, kar je racionalno, med vero in strpnostjo, obrambo identitete in obrambo človekovih pravic, med spoštovanjem tradicije in napredkom. Kje je, za božjo voljo, ta prostor za tiste, ki se ne počutijo popolnoma samozavestno niti na enem niti na drugem bregu in ki – kot je govoril moj prijatelj – stari tesar – "ne grejo niti desno niti levo od Boga".

Prevedla Joanna Slawilnska
in Mihael Bregant